

JANCSÓ ELEMÉR:

KÖTELES SÁMUEL

(1770-1831)

Amikor Aranka György tudós társasági tervei összeomlottak, csaknem minden idejét a bölcselettel való foglalkozásnak szentelte. Másfélezernyi bölcseleti tárgyú kézírata és több száz levele tanúskodik arról, hogy mennyire izgatták a filozófia alapvető problémái. Az egyik hatalmas bölcseleti tárgyú jegyzetcsomóján a következő sorok állanak: „Plátó, Cartézus, Leibnitz, Clark, Hume, Kant, a Te földödön és Hazádban fáradoztanak teveled oh bölcsesség, Emberi Nemzetek Vezérlő Csillaga. Én Marosvásárhelyen, Köteles Sámuel vonásai nyomán kezdettek esmérni tégedet a te szent hajlékaidnak árnyékai alatt.” Ismeretes, hogy Köteles Sámuel marosvásárhelyi előadásait nemcsak tanftványai, hanem a város tudásai és értelmiségei is nagy számmal látogatták. Nem véletlen, hogy hallgatói közül talán egyik leglelkesebb éppen az az Aranka György volt, aki két évtizeddel azelőtt már a francia, angol és német felvilágosodás tanftásainak ismerője és terjesztője. De míg fiatal korában elsősorban a franciák és angolok voltak a mesterei, idősebb korában főleg Kant és a német bölcselet kötötte le érdeklődését. Ugyancsak a fenti kézíraton olvashatjuk a bölcselet által hirdetett igazságokban való kételkedését. „Sem a régi bölcseknek, sem az újaknak értelmükkel nem találom magam megelégedve.”

Aranka többször megmutatta írásait Köteles Sámuelnek és kérte bírálatát. Egy hosszabb munka hátlapjára Köteles a következőket írta: „A Méltóságos úr munkájában azt tapasztaltam, hogy a Méltóságos úr a tiszta okosság útján indult és az emberek esméretét ezen az úton próbálta meg.” Majd bírálatát így folytatja: „Nem találom a szisztéma tökéletes és való egységét.” Végül részletes bírálatát a következő szavakkal fejezi be: „Áthatolhatatlan homály vesz körül minket, amelyen keresztül bárcsak egyetlen egy sugár sütné. Az én nézetem szerint mindezek a kérdések örökös titkok fognak maradni, az ember ezeknek megfejtésével hiába fáradoztatja magát.” Kötelesnek ezek a sorai nemcsak Arankát jellemzik, hanem a nagyhrú marosvásárhelyi professzor akkori világnézetére vetnek fényt.

Köteles Sámuel az erdélyi reformmozgalom egyik legjelentősebb ideológiai előkészítője volt. Élete és munkássága azonban egy olyan korszakban bontakozott ki, amelyik alig volt alkalmas a szabadgondolkodás eszméinek hirdetésére. Köteles fiatalkorában nagy reményéseket ébresztett Erdélyben is a francia forradalom. Ezeknek a reményeknek véget vet a vérmezői tragédia. Ekkor írja

Aranka szomorúan Fekete Jánosnak: „Szegény világosodás, kevés ideig tart a te napod. Fekete ruhák indultak bevonni a te feldúlt egedet! Légy vigasztalással, barátom, nem éjszaka ez, csak sötét fellegek és majdan elmúlnak. Jóltevőid legyenek ezek a sötétség rövid órái és rövid ideig tartó.” Sajnos, Aranka jóslata nem bizonyult valóznak. Köteles Sámuel csak élete végén érte meg, hogy újra felvillant egy szabadabb világ hajnala. Ennek volt ő is egyik előkészítője bölcséleti munkáival és nevelői tevékenységével.

Köteles Sámuel kora tudósai jól ismerték és becsülték. Neve és emlékezete azonban az utókor tudatából kiesett. Újra fel kellett fedezni értékes életművét és haladó hagyományaink közé rangsorolni. Ezt a munkát Hajós József, a kitűnő bölcsélettörténész végezte el - 1969-ben megjelent, Köteles Sámuelről frott művével és a legfontosabb bölcséleti írásaiból kiválogatott szemelvények kiadásával. 166 oldalas bevezető tanulmányában eredeti kutatásait összegezve rajzolja meg Köteles életpályáját, diákéveitől kezdve, a Magyar Tudós Társaságban való részvételéig.

Köteles Sámuel gyermekkóráról és tanulóéveiről keveset tudunk. A nagyenyedi Bethlen-kollégiumban tanult, abban a híres iskolában, amelyik az erdélyi felvilágosítók leghiresebbjeit nevelte. Tanulmányainak évei összeesnek az erdélyi felvilágosítóknak az anyanyelvű műveltség megteremtéséért vívott küzdelmeivel, a színészet kialakulásával és a természettudományok iránti érdeklődés gazdag kibontakozásával. Németországi tanulmányai betetőzték és elmélyítették Nagyenyeden szerzett ismereteit és kialakították világnézetét. Hazajövet a marosvásárhelyi református kollégiumba nevezték ki filozófia professzornak, abba a kollégiumba, ahol Bolyai Farkas tanított. A XIX. század első éveinek Marosvásárhelye egyike volt Erdély legműveltebb városainak. Bár a Nyelvmlvelő Társaság megszűnt, de egykori volt tagjai baráti társaságok formájában tovább működtek, - azt remélve, hogy majd később szervezett formában is terjeszthetik haladó eszméiket. Az egykori leírások szerint Aranka György házában egy évtizeden át állandó összejöveletek voltak, ahol nemzetiségi és vallási különbség nélkül találkoztak a haladó értelmiségiek. Ezek között egyre nagyobb szerepet játszik Köteles Sámuel, akinek filozófiai előadásait már 1801-ben hallgatta Aranka György. Hajós József fent említett monográfiájában Köteles Sámuel kilenc megjelent művét sorolja fel, és harminckét, műveiből készült másolatot, amelyek, sajnos, mindmáig nem láttak napvilágot. Megjelent művei közül legjelentősebbek: Logika vagy az értelem tudománya (Marosvásárhely, 1808. II. kiadás: Kolozsvár, 1815.). Az erkölcsi filozófiának eleji (Marosvásárhely, 1817.). A filozófia enciklopédiája (Nagyenyed, 1829.) és a Közönséges logika vagy az értelem tudománya (Nagyenyed, 1830.). Halála után a Magyar Tudós Társaság kiadta a Filozófiai antropológia című művét (Buda, 1839.). Köteles Sámuel munkáinak nagy része hallgatói nevelését és oktatását szolgálta. Természetesen a német idealista filozófiának - elsősorban Kantnak - volt a híve, de ugyanakkor eredeti módon próbálta továbbfejleszteni és a hazai

viszonyokhoz alkalmazni bölcseleti olvasmányait. Köteles Sámuel meg volt győződve arról, hogy a bölcselet nagy tanításai behatolnak az értelmiségen át a nagy tömegekbe, és azok tudatát, erkölcsi magatartását döntő módon meghatározzák. A szimpátia című munkájában, amely a Tudományos Gyűjteményben 1826-ban jelent meg, többek közt ezt írta: „Amely nemzetben a szelíd tudományok kezdenek taníttatni és műveltetni, ott a közhasznú esméretek a nép nagy masszájában új életet terjesztenek el, mint egy forrásból kifolyó csermely, elterjedvén a réten, sok-sok ezer plántáknak viszen új elevenéséget . . .” Fejtegetései végén meg így vall: „Ugyanis a filozófiának hasznos ideái, igazságai, princípumai és tanításai az oskolákból kihatnak és által mennek az életbe, és a nemzetnek nagy masszájában elterjedvén, azt az erkölcsiségre és emberiségre észrevehetetlenül formálják.”

Igy alakították tanítványai és olvasói jellemét, világnézetét Köteles Sámuel tanításai és könyvei. Az ember és ember közötti megkülönböztetést, a gyarmati elnyomást és a nemzeti elfogultságot, kizárólagosságot egyaránt megvető, a humanista eszmékért küzdő Köteles Sámuel tudásával és erkölcsi magatartásával az erdélyi reformnemzedék egyik nagy előkészítője volt.

Igaz Szó (Marosvásárhely), 1970. március, 448-449. oldal.